

КАРТОШКА КАВЛАГИЧНИНГ СЕПАРАЦИЯЛАШ ИШЧИ ҚИСМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Дускулов Абдулсаттар Ахадович-доцент, Тожиев Санжарбек Баҳром ўғли-магистрант,
Караматов Шоҳзод Шералиевич –магистрант,
“ТИҚҲММИ” Миллий тадқиқот универсиети.

Аннотация:

Мақолада картошкаларни йиғиштириш, картошка йиғиштиргич ва кавлагич машиналар конструкцияларидағи мавжуд муаммоларнинг қисқача тафсилоти, кавланган тупроқ-картошқа аралашмасидан картошкаларни ажратиб олиш муаммолари, роторли сепарациялаш курилмаси билан жиҳозланган картошқа кавлагич машинасининг тузилиши ва технологик иш жараёни ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар. Картошқачилик, картошқа, туганак, тупроқ, картошқа йиғиштириш ва кавлагич машиналар, сепаратор, ротор.

Кириш қисми. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги соҳасининг асий тармоқларидан бири картошқачилик ҳисобланади. Маълумотларга қараганда мамлакатимизда 2022 йилда 243 минг гектарга картошқа экилган ва унинг ўртача ҳосилдорлиги гектарига 168,7 центнерни ташкил қилган. 2015 - 2021 йиллар оралиғида ҳар бир гектар майдондан олинган картошқа ҳосилдорлиги ушбу кўрсаткичдан ошмаган [1, 2].

Бу кўрсаткич АҚШ ва Фарбий Европа мамлакатларида ҳар бир гектардан етиштирилган ҳосилдан бир неча бор камдир. Ана шунинг ўзи нафақат картошқа экинининг ҳосилдорлигини ошириш, балким, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини модернизация қилишни тақозо этади. Бундай вазият картошқачиликда картошқа етиштиришнинг замонавий технологияларни, уларни парваришилашда ва ҳосилини йиғиштириб олишда кўлланадиган, агротехник талабларга тўлиқ жавоб берадиган техникаларни кўллашни талаб қиласди. Картошқачиликда бажариладиган ишлар орасида етиштирилган ҳосилни нес-нобуд қилмасдан йиғиштириб олиш энг сермеҳнат ишлардан биридир. Унга сарфланадиган меҳнат ва бошқа харажатлар, етиштириш учун сарфланган харажатларнинг 50-60 % ни ташкил қиласди. Бундан ташқари ҳар бир гектар майдондаги картошқа ҳосилини йиғиштириб олишда мшиналарнинг сепарациялаш-элаш ишчи қисми 1000 тоннагача тупроқ-картошқа аралашмасини элашига ва ундан картошкаларни ажратиб лоишига тўғри келади [3, 4, 5]. Шунинг учун ҳам деярли барча картошқа йиғиштиргич ва картошқа кавлагич машиналарнинг иши сифат кўрсаткичлари машиналарнинг ушбу ишчи қисми ҳисобланган асосий элеватори белгилайди.

Ҳозирги пайтда картошқа йиғиштиргич ва кавлагич машиналарда кенг тарқалган асосий чиқиқли элеваторлар турли хил шароитларда, хусусан маҳаллий шароитда тупроқ –картошқа аралашмасини тўлиқ сепарацияланиш-эланишини ва етарлича иш унумини таъминлай олмайди. Шунинг учун картошқа йиғиштириш ва кавлагич машиналарнинг асосий элеватори, яни тупроқ-картошқа аралашмасини сепарациялаш элаш ишчи қисмини самарадорлигини ошириш картошқачиликда долзар илмий-техник масала ҳисобланади.

Муаммонинг қўйилиши. Умуман олганда картошқа, илдизмевали ва сабзавот экинлари ҳосилини йиғиштиришда, уларни кавланадиган тупроқдан ажратиб олишда асосан меваларининг ўлчамлари бўйича ажратадиган ишчи қисмлар ёрдамида амалга оширилади. Бундай ишчи қисмларга чиқиқли транспортер, тебранадиган сим ғалвир, барабан шаклидаги сим ғалвир, “пейлер”ли транспортерлар, дискли ажраткич, винтсимон транспортерлар, чиқиқли элеваторлар ва башқаларни киритиш мумкин. Шулар орасида кенг тарқалганлари чиқиқли транспортер ва тебранадиган сим ғалвирлар ҳисобланади. Уларнинг кинематик иш

режимларини түғри танланса, иш унумларини 80-150 кг/смония, меваларни ажратиш самарадорлиги эса 50-90 % оралиғида таъминлаш мумкин. “Пейлер”ли транспортер, дискли ажраткичлар тупроқдан ажратиб олинадиган меваларни бир пайтнинг ўзида ажратиб олиш билан биргалиқда юқорига силжитиб ташиши мумкин. Барабан шаклидаги сим ғалвир ва винтсимон транспортерлар, фақат уларни пастга энгаштирилиб ишлатилгандагина тупроқ-мева аралашмасини элаши ва ташиши мумкин.

Келтирилган сепарациялаш-ажраткич ишчи қисмлар орасидан чивиқли транспортерлар картошка йиғишистиргич ва кавлагич машиналарида тупроқ-картошка аралашмасини сепарациялайдиган асосий ишчи қисм-элеватор сифатида қўлланган ва деярли барча машиналарда қўлланиб келинмоқда [6, 7, 8, 9 ва 10]. Шундай бўлишига қарамасдан улар маҳаллий шароитда қўлланилганда ишлов берилаётган тупроқ-картошка аралашмасининг сепарациялаш даражаси ва ишнинг самарадорлигини тўлиқ таъминламайди. Шунинг учун бундай қурилманинг самарадорлигини ошириш картошка йиғишистиргич ва кавлагич машиналарини такомиллаштиришда биринчи вазифалар қаторига киради.

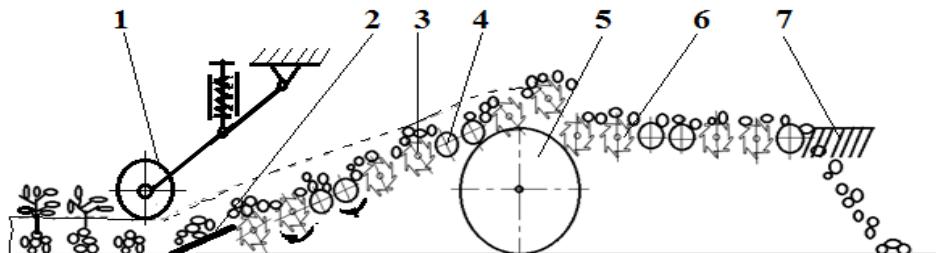
Тадқиқот услуби. Тадқиқот олиб боришида умум илмий метод ва услублардан: кузатиш, қиёслаш, маълумотларни йиғиши ва таҳлил қилиш, экспериментлар натижаларини ўрганиш, умумлаштириш, абстракциялаш ва бошқалардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари. Картошка йиғишистиргич ва кавлагич машиналарнинг конструкциялари ва технологик иш жараёни ўрганиш, тупроқ қаърида 18-21 см. чуқурликда ва 21-24 см кенглда жойлашган картошка туганакларини тупроқ билан кавлаб олиб, уни сепарациялаш ишчи қисмига узатиш, тупроқ-картошка аралашмасини сепарациялаш-элаш, тупроқ ва кесаклардан картошка туганакларини ажратиб олиб, машинанинг бошқа ишчи қисмларига узатиш ёки уларни ер юзасига умлаб ташлаб кетиш каби жараёнлардан иборат бўлиб, уларни амалга ошириш ўта мураккаб жараён эканлигини ва бу жараёнларнинг хар бири алоҳида-алоҳида ишчи қисмлар билан бажарилиши ва уларнинг конструкциялари ҳам турли хил бўлиши кераклигини кўрсатди.

Картошка йиғишистиргич ёки картошка кавлагич машиналарининг янги ёки такомиллаштирилган вариантини яратишида энг аввало тупроқ – иқлим шароитни, картошка ҳосилдорлигини, у агрегатланадиган энергетик воситалар турини, ишлов бериладиган экин қаторларининг сони, картошка йиғишистирганидан кейин бажариладиган технологик боғланишларни ҳисобга олиш зарур. Ушбу талаблар ҳисобга олинса, яратилган ёки такомиллаштирилган машиналар ишлаб чиқаришида ўз ўрнини топиши мумкин.

Биз таклиф этаётган картошка кавлагич машинасининг сепарациялаш-элаш қисмida тупроқ-картошка аралашмасидан картошка туганакларини аратиб олиш жарёни замирида, тупроқни элаш методи ётади. Бунда узатилган аралашмадан тупроқлар эланиб, ишчи қисмдан ташқарига чиқарилади ва картошка туганаклари унинг юза қисмida қолиб, харакатланиб, ундан тушиб бошқа ишчи қисмга узатилади ёки ерга уюмлаб ташлаб кетилади.

Таклиф этилаётган экспериментал картошка кавлагич машинанинг принципиал схемаси 1-расмда келтирилган. У рама, харакат тарқатувчи редуктор, занжирили харакат узатмалардан ташкил топган бўлиб, унинг рамасига барча ишчи қисмлар: лемех 2, эластик бармоқли роторлар 3, винтсимон “риф”ли роторлар 4, роторли каскад элеватори 6,

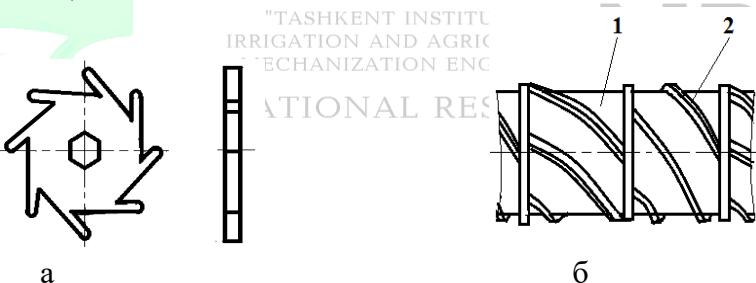
1-расм. Роторли сепарациялаш-элаш қурилма билан жиҳозланган картошка кавлагич машинасининг принципиал схемаси:

1-ер юзасидан нусха олиб ҳаракатланадига ғалтак; 2-лемех;
3-эластик бармоқли ротор; 4- винтсимон рифли ротор; 5-таянч
ғилдирак; 6-роторли каскад элеватори; 7-уюмлажи панжара.

уюмлажи панжара 7 ва ёрдамчи қисмлар: ер юзасидан нусха олиб ҳаракатланадиган ғалтак 1 ва таянч ғилдирак 5 маҳкам бириқтирилган.

Бармоқли роторли сепараторлар иккита валлар тизимидан иборат бўлиб, уларга шахмат ҳолатда ўрнатилган бармоқли дисклар жойлаштирилган. Роторнинг бармоқли дисклари (2-расм) эластик материаллардан тайёрланган. Роторли ишчи қисмнинг бармоқларининг кўндаланг кесим юзаси, асосидан юқорги қиррасига тамон кичрайиб боради, ҳар бир бармоқнинг ташки қиррасининг асоси дискнинг радиусига перпендикуляр қилиб ясалган. Ёнмаён жойлашган роторларга ўрнатилган ротор бармоқлари бир бириган нисбатан шахмат ҳолида жойлаштирилган, бир-бирини қопладиган даражада ўрнатилган ва бармоқлар орасининг кенглиги 25 мм. ташкил қиласди.

Бармоқли роторли сепараторнинг ўрнатилиш қиялиги турли хил турга ва намлика эга бўлган тупроққа қараб созланадиган қилиб ишланган.

2-расм. Эластик бармоқли (а) ва “риф”лари винт бўйлаб эгилган роторли ишчи қисмлар.

“Риф”лари винт чизиги бўйлаб эгилган роторлар (2-расм, б) ўзаро бир-бирига нисбатан ҳамда бармоқли роторларга нисбатан ўзаро параллел ва уларнинг орасидаги 25 мм. кенгликка эга бўлган тирқиши ҳосил қилиб ўрнатилган. Жуфт ўрнатилган рифли роторнинг биринингчисининг рифлар ўнг тамонга иккинчи роторнинг рифлари эса чап тамонга винт чизиги бўйлаб тайёрлаган. “Рифлар”ларнинг баландлиги 15-20 мм, қалинлиги эса 10-12 мм. ни ташкил қиласди. Роторли сепарациялаш-элаш қурилмаси билан жиҳозланган картошка кавлагич қуидагида ишлайди. Машина ҳаракатланганида раманинг олд қисмига ўрнатилган, ер юзасидан нусха олиб ҳаракатланадига ғалтак картошка етиштирилган қатор тупроғининг уст қисмини қисман деформациялаб, кесакларини майдалаб кетади. Лемех 1 тупроқ қатлаимига белгиланган чукурликка кириб кавлади ва картошка аралашган тупроқ қатламини роторли сепарациялаш-

элаш қуrimaga узатади. Бу ерда эластик бармоқли роторга келиб тушган тупроқ-картошка аралашмасига, ротор бармоқлари билан жадал равища ишлов беради, майда тупроқлар ротор ва бармоқлар орасидаги тирқишилардан ўтиб, ерга тушади, Роторлар устида қолган тупроқ-картошка аралашмаси эса роторнинг бармоқлари таъсирида рифлари винтсимон эгилган роторларга узатади. Олд қисмида жойлашган рифли ротор тупроқ-картошка аралашмасини ўзидан юқорида турган рифли роторга ва бир пайтнинг ўзида ўнг тамонга силжитиб узатади. Юқорида турган рифли ротор эса узатилган аралашмани, ҳам юқорига, ҳам чап тамонга суреб эластик бармоқли роторларга узатади. Бунда тупроқ-картошка аралашмаси жадал равища аралаштирилади, тупроқ қатлами майдаланади ва уларнинг орасидаги тирқишидан ўтиб ерга эланиб тушади. Навбатдаги эластик бармоқли ва “риф”лари винтсимон эгилган роторларда тупроқ-картошка аралашмасига ишлов бериш жараёни шу алпозда кечади. Ажратилган картошка туганаклари, тупроқ қолдиқлари ва кесаклар роторли каскадли элеваторга келиб тушади ва бу элеваторда ҳам юқорида баён қилинган жараён амалга оширилади. Тупроқ ва кесаклардан ажратиб олинган тоза картошка туганаклари уюмлагич панжарага келиб тушади ва ерга уюмланиб ташлаб кетилади

Хуноса. Роторли сепарациялаш-элаш қурилмаси билан жиҳозланган картошка кавлагич машинаси етиштирилган картошканарини кавлаб, уларни тупроқ ва кесаклардан самарали ажратишни ва ерга уюмлаб кетишни таъминлайди, уларни йиғиширишда меҳнат ҳаражатларини кескин равища камайтириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 сентябрдаги “О мерах по рациональному размещению сельскохозяйственных культур и прогнозных объемах производства сельскохозяйственной продукции в 2018 году” № ПП-3281 сонли қарори.
2. Картошкачиликда бозор муносабатларини чуқурлаштириш ва республикада картошка етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари. Ўз.Р. Вазирлар Маҳкамасининг 301-сонли Қарори. 30 август. 2016й.
3. О дополнительных мерах по совершенствованию системы семеноводства картофеля. Постановления КМ. №274. от 27 мая 2021г.
4. Буриев Х.Ч. ва бошқалар. История, современное состояние и проблемы картофелеводства Узбекистана. Вестник аграрной науки. №2. 2013. с. - 24-27.
5. Зуев В.И., Бўриев Х.Ч., Қодирходжаев О., Азимов Б.Б. Картошкачилик. –Тошкент: Фоур Ғулом, 2016. – 370 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти.
7. Рейнгарт Э.С. и др. Унифицированные картофелеуборочные машины нового поколения// Тракторы и сельскохозяйственные машины. 2006.-№10.
8. Петров Г.Д. Картофелеуборочные машины. М.: Машиностроение.1981. 320-с.
9. Ковырялов Ю.П. Интенсивные технологии в растениеводстве. М. Агропромиздат.1989,159-с.

Илмий раҳбар: Дускулов А.А. доц. Кафедра: Қишлоқ хўжалиги машиналари